

УДК 7.072.3(477)»192»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-10>

Олена ОЗІРНА,

orcid.org/0000-0002-0056-766X

аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) *olena.ozirna@naoma.edu.ua*

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО 1920-Х РОКІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІЧНОЇ ДИСКУСІЇ І. ВРОНИ З Д. ЩЕРБАКІВСЬКИМ ТА Ф. ЕРНСТОМ

У статті проаналізовано дві публікації 1926 року, а також архівні матеріали, які дають змогу реконструювати взаємовідносини між Науково-дослідною кафедрою мистецтвознавства (НДКМ), з одного боку, та Народним комісаріатом освіти і ректором Київського художнього інституту Іваном Вроною – з іншого. Після ліквідації Київського археологічного інституту та приєднання Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства до Київського художнього інституту, між ними (НДКМ та ректором інституту) ускладнилися стосунки. До цього призвела низка суперечливих вчинків та заяв ректора І. Врони. У відповідь на такі дії керівника Київського художнього інституту Данило Щербаківський та Федір Ернст, намагаючись уникнути політичних суперечок, навіть у, здавалося б, безнадійній ситуації, знайшли конструктивні рішення. У нашому дослідженні увагу акцентовано не на теперішньому баченні проблем, яке, з відстані часу, дає змогу визначити глобальні причини і наслідки подій, а на тому, як описували ситуацію сучасники, та які проблеми, на їхню думку, заважали розвиткові українського мистецтвознавства у 1920-х роках.

Наукова новизна полягає в оприлюдненні архівних джерел та системній реконструкції й аналізі проблем, які постали перед мистецтвознавцями у середині 1920-х років.

Висновки. *На підставі викладених документальних свідчень, можемо твердити, що непрофесійне керівництво призводить до затримок і перешкод у розвитку цілої галузі науки. Недостатнє фінансування наукових установ та відсутність профільних навчальних закладів в Україні, порівняно з аналогічними інституціями в РСФСР, а також скорочення штатних посад призводять до браку кадрів та звуження тематики досліджень. А пошуки компромісів, за відсутності політичної волі держави, не дають результатів.*

Ключові слова: *Науково-дослідна кафедра мистецтвознавства (НДКМ), Київський художній інститут, Данило Щербаківський, Федір Ернст, Іван Врона.*

Olena OZIRNA,

orcid.org/0000-0002-0056-766X

Postgraduate student at the Department of Art Theory and History
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) *olena.ozirna@naoma.edu.ua*

UKRAINIAN ART HISTORY OF THE 1920S THROUGH THE PRISM OF I. VRONA'S PUBLIC DISCUSSION WITH D. SHCHERBAKIVSKYI AND F. ERNST

The article analyzes two publications of 1926, as well as archival materials that allow us to reconstruct the relationship between the Research Department of Art History (RDAH), on the one hand, and the People's Commissariat of Education and the rector of the Kyiv Art Institute, Ivan Vrona, on the other. After the liquidation of the Kyiv Archaeological Institute and the merger of the Research Department of Art History with the Kyiv Art Institute, relations between them (the NKM and the rector of the institute) became more complicated. This was caused by a series of controversial actions and statements by the rector I. Vrona. In response to such actions of the head of the Kyiv Art Institute, Danylo Shcherbakovsky and Fedir Ernst, trying to avoid political disputes, found constructive solutions even in a seemingly hopeless situation. Our study focuses not on the current vision of the problems, which, from the distance of time, allows us to determine the global causes and consequences of events, but on how contemporaries described the situation and what problems, in their opinion, hindered the development of Ukrainian art history in the 1920s.

The scientific novelty lies in the publication of archival sources and the systematic reconstruction and analysis of the problems faced by art historians in the mid-1920s.

Conclusions. *Based on the documentary evidence presented, we can state that unprofessional leadership leads to delays and obstacles in the development of an entire field of science. Insufficient funding of scientific institutions and the lack of specialised educational institutions in Ukraine, compared to similar institutions in the RSFSR, as well as the reduction of staff positions, lead to a shortage of personnel and a narrowing of research topics. And the search for compromises, in the absence of the political will of the state, does not yield results.*

Key words: *Research Department of Art History (RDAH), Kyiv Art Institute, Danylo Shcherbakovskyi, Fedir Ernst, Ivan Vrona.*

Постановка проблеми. Процес становлення українського мистецтвознавства супроводжувався постійними інституційними змінами. Негативну роль відіграло нерозуміння й небажання керівних органів підтримувати цю галузь науки, поєднане з нереалістичними вимогами. Публічна дискусія І. Врони з Д. Щербаківським та Ф. Ернстом висвітлювала бачення ситуації, як з боку революційних реформаторів, так і з боку професіоналів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Публікації, на яких ґрунтується аналіз подій у нашій статті, подані у списку літератури (А. Пучков, М. Січка). Про статтю Д. Щербаківського та Ф. Ернста згадує С. Білокінь (Білокінь 2006). І. Ходак, посилаючись на цю публікацію, слушно зауважує, що Д. Щербаківський обстоював ідею створення Інституту мистецтвознавства (Ходак 2010: 92).

Мета статті – розкрити погляди на проблеми, які перешкоджали розвитку українського мистецтвознавства у середині 1920-х років, аналізуючи публікації представників обох сторін – ректора КХІ І. Врони та виразників точки зору НДКМ – Д. Щербаківського й Ф. Ернста.

Виклад основного матеріалу. У травні 1926 року на сторінках газети «Культура і побут» відбулася дискусія між Іваном Вроною – ректором Київського художнього інституту (КХІ) та Данилом Щербаківським і Федором Ернстом – членами Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства (НДКМ) при КХІ. Цьому передувала низка подій, які стосувалися, як Київського художнього інституту, так і Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства.

З 1922 року до НДКМ був приписаний Київський археологічний інститут. Насправді, це були курси, більше схожі на заочну освіту, адже інститут мав лише одне лекційне приміщення і не мав фінансування. Проте вже наприкінці 1923 року КАІ відвідувало більше 200 слухачів. З трьох відділень – мистецтвознавчого, археологічного та етнографічного, – перше відвідувало більше половини слухачів (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 2. №1184. Арк. 39–49 зв.). Тому НДКМ підняла питання перед Науковим комітетом ГоловПрофОсвіти про надання КАІ статусу повноцінного вищого навчального закладу. У березні 1924 року Статут та інші установчі документи були надіслані до Наукового комітету Народного комісаріату освіти. Але на цьому етапі справу загальмували, а влітку того ж року КАІ закрили. Саму ж НДКМ 10 березня 1924 року було приєднано до Інституту пластичних мистецтв, невдовзі реорганізованого у Київський художній інститут, під головуванням нового ректора Івана

Врони. Тоді ж члени кафедри отримали заяву від І. Врони про навчання в аспірантурі кафедри: «НДКМ надзвичайно зраділа можливості одержати співробітництво партійного товариша та зав'язати інтимні взаємовідносини з Інститутом Пластичних Мистецтв, в тому звичайно, негайно, підняла, через уповноваженого Н. К. тов. Л. М. Левицького, відповідне клопотання» (ЦДАВО Ф.166. Оп. 2. №1184, арк. 42, 42 зв.).

Та незабаром «...в газеті “Більшовик” з’явилися велика стаття тов. Врони “На шляхах радянської мистецької школи”, де автор, який ще не мав часу ознайомитися з Катедрою, між іншим, енергійно вимагає “нормальної організації і реорганізації мистецько-дослідних кафедр” (на Україні існує лише одна Н.Д.К.М.) і рішуче негативно висловлюється про “історико-філологічні, археологічні і етнографічні фрагментарні дослідження, що переважають зараз і ґрунтуються на академічно-словесній заквасці кабінетних теоретиків”» (ЦДАВО Ф. 166. Оп. 2. №1184, арк. 42 зв.).

Суперечка загострилася на київській Губконференції з художньої профосвіти 14 березня, коли партійні діячі, далекі від мистецтвознавства, почали критикувати НДКМ та КАІ. Ф. Шміт змушений був зробити «...“в порядку дискусії” просторого доклада в загальнотеоретичних питаннях». В результаті, пише Шміт, подальші «...суперечки провадилися головою тов. Вроною в одверто-ворожим докладчикові напрямку» (ЦДАВО Ф. 166. Оп. 2. №1184, арк. 42 зв.).

Ймовірно, що ці події вплинули і на членів НДКМ, які працювали тоді у Київському художньому інституті. Ф. Ернст керував бібліотекою та галереєю Академії з 19 лютого 1919 року (Білокінь 2006: 51), та під час всіх наступних реорганізацій та перейменувань, а Д. Щербаківський викладав майбутнім митцям «Українське мистецтво». Але вже 11 квітня 1924 року Д. Щербаківський написав заяву про звільнення, яку І. Врона відхилив. Звільнитися вченому вдалось лише у 1925 році (Ходак 2020). Ф. Ернст також звільнився у 1925 році. А в лютому 1926 року академік О. Новицький, який став головою НДКМ після від'їзду Ф. Шміта, підписав сумнозвісну доповідну «групи 26 київських митців і громадян» на ім'я НКО, в якому йшлося про неякісну систему навчання у КХІ (Криволапов 2016–2017).

Отже, 1 травня 1926 року в газеті «Культура і побут» невідомо вийшла стаття Івана Врони «Пора організувати “художні науки”».

Свою статтю він розпочав з того, що мистецьке життя в Україні поживається, а видатки на мистецтво збільшуються. Але, далі продовжував він,

«...ми уперлися зараз в цілковиту неможливість розвивати і розгортувати роботу мистецтва, скеровувати по належному курсу, планово керувати нею без наукового дослідження питань мистецтва, без науково поставленого мистецтвознавства. Пройшли часи т. би мовити “вільної творчості”» (Врона 1926). І. Врона добре розумів завдання, поставлене перед ним партією – перетворити різноманітні течії, які існували в тогочасному українському мистецтві, на ідеологічно правильне марксистське мистецтво. Пильна увага радянських і партійних органів бентежила ректора КХІ, і йому дуже була потрібна не просто теорія, а, швидше інструкція, як робити революційне мистецтво, щоб до нього як керівника художнього ВНЗ не було нарікань зверху. «Треба одверто сказати, що коли мистецтво в цілому було у нас на останньому місці, то наука мистецтвознавства не мала майже ніякого місця в системі освітніх і наукових установ. Мусимо казати “майже” там, де більш правдивим виразом буде “зовсім”».

Стримує лише те, що в спискові науководослідчих кафедр надibuємо «кафедру мистецтвознавства у Києві з живим завідувателем, живими членами, аспірантами і т. ін. Проте кафедра ця ніби існує, ніби не існує, її існування нагадує нереальне “царство тіней”» (Врона 1926). Якби І. Врона не був ректором провідного мистецького навчального закладу, і до того ж свідком, якщо не учасником, знищення Київського археологічного інституту, то можна було б припустити, що це такий літературний прийом, використаний ним для опису стану мистецтвознавства.

Отже, далі автор посилається на позитивний досвід пояснення марксистського підходу до мистецтва, який отримав на «Міжвузівському Марксо-Ленінському Семінарі», а також на досвід науково-дослідних майстерень формально-технічних дисциплін. А Науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства І. Врона закидає, що «...дослідники майже цілком складаються з археологів та істориків, що пройшли стару історико-філологічну школу з її схоластикою, класицизмом, ідеалістичним філософським та історичним багажем. Марксистів у нас немає, дослідники охоплюють по старій традиції етнографію, археологію, і історію в їх специфічній (ВУАНівській, хочеться сказати) трактовці й установці» (Врона 1926).

Варто зазначити, що на момент написання І. Вроною статті кафедру реорганізовували. Після від'їзду академіка ВУАН Ф. Шміта, головою кафедри став академік О. Новицький, а до її структури були внесені суттєві зміни. Українські мистецтвознавці все ж сподівалися перетворити кафе-

дру на повноцінний інститут. Проте всі плани мав затверджувати Народний Комісаріат Освіти, а він гальмував ці процеси.

У вже згаданій нами статті І. Врона розділяє завдання, які стоять перед НДКМ на три групи. В першій групі він поєднує марксистську теорію мистецтва, питання мистецької політосвіти, дослідження революційного мистецтва та художню освіту. У другій групі він планує «розроблювати методами марксизму питання історії мистецтва й окремих галузів мистецтв» (Врона 1926). У третій – шукати теоретичне обґрунтування формально-технічних та технологічних дослідів.

Отже, І. Врона пропонує додати до існуючих, як він пише, трьох секцій: передісторичного мистецтва, історії українського мистецтва та історії всесвітнього мистецтва – ще три: «1) Секцію теорії мистецтва. 2) Секцію формально-технічних і технологічних дослідів. 3) Секцію по дослідженню мистецької сучасності (мистецтво революції) і мистецької матеріальної культури» (Врона 1926).

А про Науково-дослідний інститут мистецтвознавства, чи про Академію мистецьких наук, нам, зауважує І. Врона, «на Україні ще мабуть ранувато мріяти». Краще створювати «Федеративне об'єднання чи комбінат мистецтвознавчих кафедр». І ще, як писав І. Врона, треба створити окрему кафедру архітектури, «...або архітектурну секцію при кафедрі Мистецтвознавств» (Врона 1926).

23 травня 1926 року у 21 номері газети «Культура і побут» вийшла стаття-відповідь Д. Щербаківського та Ф. Ернста «Ще про організацію “художніх наук”». Стаття була сповнена тонкої іронії.

Автори спочатку погодилися з твердженням І. Врони, що мистецтвознавство в Україні – і НДКМ у Києві, і секція мистецтва при Харківській кафедрі історії культури, і дослідчі майстерні у КХ – ледь животіють. Та головна причина упадку – брак коштів.

«Не будемо відповідати на випадки тов. Врони проти ВУАН. Не будемо розбирати питання про те, кому саме розробляти питання мистецтва – історикам мистецтва, чи юристам (І. Врона мав юридичну освіту – О.О.), чи ще кому небудь. Спинимось лише на рецептах, що пропонує тов. Врона для лікування недугів в організації дослідження мистецтва на Україні» (Щербаківський, Ернст 1926).

Мистецтвознавці пояснюють, що ректор КХІ І. Врона сам є членом НДКМ, і був присутній на реорганізаційному засіданні кафедри та ніяких зауважень тоді не висловлював. На засіданні було затверджено не три, як пише І. Врона, а п'ять секцій кафедри: передісторичного, українського і

всесвітнього мистецтва, а також секція теорії мистецтва, і секція музики.

І. Врона, іронізують автори, сам був однією з «тіней», і в цьому «загробному царстві» також ухвалював новий склад кафедри. Окрім того, саме ректорові КХІ належало бути «зв'язуючим звеном» між НДКМ та Марксо-ленінським семінаром.

Далі автори зауважують, що кафедра у своїй реорганізації стала на шлях Ленінградського інституту історії мистецтва, і, частково, Московського інституту археології і мистецтва. Апеляція до російських наукових установ вказує на повернення ієрархії, де українські інституції, для легалізації змін у своїй структурі, мали апелювати до російського досвіду.

Крім того, автори роблять примітку, в якій зауважується, що «...в той час, як у Москві та Ленінграді співробітники і аспіранти художньо-дослідчих установ добре забезпечені постійною платнею, і навіть кожна доповідь зокрема оплачується, у нас увесь склад катедри мистецтвознавства, за винятком одного лише коруючого не одержує ні копійки» (Щербаківський, Ернст 1926).

Щодо архітектурної секції, то саме в цей час П. Альошин займався в КХІ організацією Науково-дослідної кафедри архітектури, яка мала займатися науковою діяльністю і навчанням аспірантів. Д. Щербаківський та Ф. Ернст були в курсі справ інституту, тому зауважували І. Вроні, що ця кафедра вже є при КХІ. Дослідні майстерні фортеху також вже працювали при Художньому інституті, де для них була матеріальна база. А головна проблема і КХІ, і НДКМ – брак коштів, тому «механічне зтулювання» різних установ її не вирішить.

Вивчення ж проблем «мистецької сучасності», далі роз'яснюють автори, мало би стати одним з завдань секції теорії мистецтва, а не окремою секцією.

Проте, Д. Щербаківський та Ф. Ернст повторюють невтішний висновок, що в українського мистецтвознавства великі проблеми. Єдиний навчальний заклад, в якому мали б навчатися майбутні мистецтвознавці, звідки можна було б набирати аспірантів для НДКМ – Київський археологічний інститут – було закрито.

«Наші скарбниці мистецьких річей – ті десятки галерей і музеїв України, що зберігають в собі безцінні скарби старого мистецтва й культури, повинні організувати правильно наукове збирання й дослідження цих пам'яток. Ці музеї й галереї, що так збагатились в часи революції мають занадто мало кваліфікованих робітників й що особливо сумно не мають кваліфікованої молоді, не мають теї «зміни», що має стати на місце й без того

нечисленного старшого покоління» (Щербаківський, Ернст 1926).

Шляхи вирішення цих питань науковці виклали у трьох пунктах.

1. «Для виховування широких кадрів музейних робітників і екскурсиводів потрібно негайно утворити спеціальний інститут з широким програмом щоби він міг розпочати роботу з цієї осені. Він мусить бути так сконструйований, щоб в ньому були забезпечені не лише різні дисципліни історії й теорії мистецтва, але знайомство з художньою технікою в різних метеріялах, особливо увага мусить бути звернена на притягування до інституту осіб з спеціальною художньою освітою» (Щербаківський, Ернст 1926).

2. Розгорнути НДКМ в Інститут мистецтвознавства, де б поєднувалися дослідження і історії, і теорії різних галузей мистецтва.

3. «Нарешті, для правильної постановки студій формально-технічного технологічного характеру треба підвести матеріальну базу під існуючі в Київському Художньому Інституті дослідчі майстерні, щоб вони мали можливість надати своїй праці і відповідний масштаб й широту, зв'язавшись з художніми технікумами

На нашу думку, іменно цими трьома шляхами треба йти до розрешення організації художніх наук на Україні» (Щербаківський, Ернст 1926) – завершують статтю автори.

Протистояння між ректором КХІ та НДКМ тривало й далі. У травні 1927 року Правління КХІ зверталось до Укрнауки «...з категоричним протестом проти поведінки кафедри, що навіть не відповідає на листи ХІ, вважаючи таке поводження ненормальним і неможливим» (ЦДАВО Ф. 166. Оп. 6. №5766, арк. 16).

6 червня 1927 року відійшов у засвіти Д. Щербаківський.

А ще через рік у єдиному випуску «Мистецько-технічного ВИШу» було надруковано наступне: «Закінчуючи 1927–28 академ. рік, Педфак, порядком підготовки до наступного 28–29 року, віддав багато уваги й часу справі перегляду своєї організаційної структури. Уживано було, крім наявного Соціал-профосівського відділу, запровадити відділи: Політосвітньо-клубний (новий) і Музейний замість наявного художньо музейно-екскурсійного підвідділу і підвідділами мистецтвотеоретичним, археологічним, етнографічним, екскурсійним та історичним. Питання про реорганізацію художнього музейно-екскурсійного підвідділу в музейний відділ, що постачав би організаторів музейної справи для музеїв матеріальної культури, перед тим докладно й всебічно було обмірковано

на кількох засіданнях поширеного пленуму Предмет. Комісії, за участю представників Політосвіти, Катедри Мистецтвознавства й поодиноких Київських музеїв» (Художньо-Педагогічний факультет 1928).

Науковці таки змогли донести свою думку ректорові КХІ. Через два роки після описаної нами дискусії, було досягнуто компромісу, і необхідні зміни були внесені до структури і навчальних планів Художнього інституту. Але, на жаль, через зміни у політичній ситуації, заплановане не вдалося реалізувати.

Висновки. Конфлікт між І. Вороною та представниками Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства – це відображення загальних тенденцій у тодішньому суспільстві. Радянська держава не забороняла прямо українське мистецтвознавство, проте гальмувала його розвиток. Від початку створення, всі науково-дослідні кафедри підпорядковувалися або Науковому комітету НКО, або існуючим ВНЗ. Перепідпорядкування НДКМ Художньому інституту понизило її статус, адже кафедра, підпорядкована конкретному ВНЗ, вже не могла організувати інший навчальний заклад (КАІ), який би перебував у її підпорядкуванні. Проте, постійні реорганізації та реформи у галузі освіти, ще давали

членам кафедри надію на втілення їхніх задумів з розбудови мистецтвознавчої освіти.

І. Врона, так і не отримавши профільної освіти, був не істориком мистецтва, а художнім критиком. Адже, попри заяву про зарахування аспірантом, ректор КХІ не навчався на кафедрі, а одразу став керівником установи, якій Народний комісаріат освіти підпорядкував НДКМ і, відповідно статусу, членом кафедри.

Намагання непрофесіоналів (і ректора КХІ, і НКО) керувати процесами, в яких вони не розумілися, призвело до гальмування і, зрештою до зупинки розвитку галузі. Недостатнє фінансування українського мистецтвознавства, порівняно з аналогічними закладами в РСФСР, а також скорочення установ і штатних посад, призвело до нестачі кадрів та, урешті-решт, до звуження тематики досліджень. За наявними документами не можна однозначно довести умисність їхніх дій, але, безперечно, вони вкладалися в загальну культурну політику СРСР. Українізація, яка проводилася на державному рівні, з одного боку, та одночасна політика утисків українських науковців і її наслідки для розвитку українського мистецтвознавства – з іншого, потребують окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білокінь С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 286 с.
2. Врона І. Пора організувати “художні науки”. *Культура і побут. Вісник ВУЦВК*. 1926. № 18.
3. Годовой отчет Киевского археологического института за 1923 год. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1184. Арк. 13–16.
4. Доповідь ініціативної групи Київського художнього інституту про організацію при інституті науково-дослідної кафедри архітектури, кошториси на утримання цієї кафедри та листування в ним про відкриття кафедри мистецтвознавства. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5766.
5. Звіт про роботу науково-дослідної кафедри Мистецтвознавства в м. Києві за час від 1/УІІ 1923 до 1/УІІ 1924 року. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1184. Арк. 39–49 зв.
6. Криволапов М. Українська академія мистецтва, Київський інститут пластичних мистецтв, КДХІ, НАОМА. Сторінки історії становлення та розвитку. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки*. 2016–2017. № 8–9. С. 33–49.
7. Ходак І. Людський заробіток: Данило Щербаківський - сільвега українського мистецтвознавця. Харків : Видавель Савчук О.О., 2020. 546 с.
8. Ходак І. Наукова діяльність Данила Щербаківського в контексті історії українського мистецтвознавства першої третини ХХ століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.05. Київ, 2010.
9. Художньо-Педагогічний факультет. *Мистецько-технічний виш*. 1928. № 1. С. 63–64.
10. Щербаківський Д., Ернст Ф. Ще про організацію «художніх наук». *Культура і побут. Вісник ВУЦВК*. 1926. № 23.

REFERENCES

1. Bilokin, S. (2006). *V oboroni ukrainskoi spadshchyny: Istoryk mystetstva Fedir Ernst* [In defence of the Ukrainian heritage: Art historian Fedir Ernst]. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved on 25 July 2024 from <https://www.s-bilokin.name/Personalia/Ernst.html> [in Ukrainian].
2. *Dopovid initsiatyvnoi hrupy Kyivskoho khudozhnogo instytutu pro orhanizatsiiu pry instytuti naukovo-doslidnoi kafedry arkhitektury, koshtorysy na utrymannia tsiiei kafedry ta lystuvannia v nym pro vidkryttia kafedry mystetstvoznnavstva. [Report of the initiative group of the Kyiv Art Institute on the organisation of a research department of architecture at the institute, estimates for the maintenance of this department, and correspondence on the opening of the department of art history].* (F. 166, description 6, case № 5766) Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Higher Bodies of Power and Administration of Ukraine], Kyiv, Ukraina [in Ukrainian].

3. Hodovoi otchet Kyevskoho arkhеolohycheskoho ynstytuta za 1923 hod [Annual Report of the Kyiv Archaeological Institute for 1923]. *Zvity pro robotu, dopovidi, povidomlennia ta plany zahalnykh robit Kyivskoi naukovo-doslidnoi kafedry mystetstvoznavstva – Reports on work, reports, messages and plans for general work of the Kyiv Research Department of Art History*. (F. 166 description 2 case № 1184, pp. 13ob-15) Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Higher Bodies of Power and Administration of Ukraine], Kyiv, Ukraina [in Russian].
4. Khodak, I. (2010). Naukova diialnist Danyla Shcherbakivskoho v konteksti istorii ukrainskoho mystetstvoznavstva pershoi tretyny XX stolittia [Scientific Activity of Danylo Shcherbakovsky in the Context of the History of Ukrainian Art History of the First Third of the Twentieth Century]. Kyiv: *Candidate's thesis*. Kyiv: Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology [in Ukrainian].
5. Khodak, I. (2020). *Liudskiy zarobitok: Danylo Shcherbakivskiy-sylveta ukrainskoho mystetstvoznavtsia [Human earnings: Danylo Shcherbakovsky as a Ukrainian art historian]*. Kharkiv: Vydavets' Savchuk OO [in Ukrainian].
6. Khudozhno-Pedahohichnyi fakultet [Art and Pedagogical Faculty]. *Mystetsko-tekhnichnyi vysh – Artistic and technical university*, 1, 63-64 [in Ukrainian].
7. Krivolapov, M. (2016-2017). Ukrainska akademiia mystetstva, Kyivskiy instytut plastychnykh mystetstv, KDKhI, NAOMA Storinky istorii stanovlennia ta rozvytku [Ukrainian Academy of Arts, Kyiv Institute of Plastic Arts, KDHI, NAOMA Pages of the history of formation and development]. *Aktualni problemy mystetskoï praktyky i mystetstvoznavchoï nauky – Actual problems of artistic practice and art history*, 8-9, 33-49 [in Ukrainian].
8. Shcherbakovsky, D., & Ernst, F. (1926). Shche pro orhanizatsiiu «khudozhnykh nauk» [More on the organisation of 'artistic sciences']. *Kultura i pobut. Visti VUTsVK – Culture and life. News VUCVK*, 23 [in Ukrainian].
9. Vrona, I. (1926). Pora orhanizuvaty "khudozhni nauky" [It's time to organise 'artistic sciences']. *Kultura i pobut. Visti VUTsVK – Culture and life. News VUCVK*, 18 [in Ukrainian].
10. Zvit pro robotu naukovo-doslidchoi katedry Mystetstvoznavstva v m. Kyivi za chas vld I/VII 1923 do 1/VII 1924 roku [Report on the work of the Research Department of Art History in Kyiv for the period from I/VII 1923 to 1/VII 1924]. *Zvity pro robotu, dopovidi, povidomlennia ta plany zahalnykh robit Kyivskoi naukovo-doslidnoi kafedry mystetstvoznavstva – Reports on work, reports, messages and plans for general work of the Kyiv Research Department of Art History*. (F. 166 description 2 case № 1184, pp. 13ob-15) Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Higher Bodies of Power and Administration of Ukraine], Kyiv, Ukraina [in Ukrainian].